

ДОКОРІННА ЗМІНА ОБСТАВИН У ПРАВІ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

FUNDAMENTAL CHANGE OF CIRCUMSTANCES IN THE LAW OF INTERNATIONAL TREATIES

Бровенко Г.Д., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Коваленко Д.О., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Уварова М.В., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті проаналізовано питання докорінної зміни обставин у праві міжнародних договорів. Встановлено, що темпи розвитку науково-технічного прогресу, процеси глобалізації та інтеграції вимагають від системи правового забезпечення у сфері міжнародних відносин дійсно активних змін. Розглянуто порядок, пов'язаний з підставою для припинення або зупинення міжнародного договору, який регламентований ст. 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі – ВК).

Вказано те, що до середини ХХ ст. клаузула *rebus sic stantibus* застосовувалась в певній мірі лише як звичаєва норма. Тоді як із початком клопіткої роботи на тему кодифікації права міжнародних договорів нагальною потребою стало чітке визначення меж застосування цього застереження.

Відтак, згідно ч. 1 статті 62 Віденської Конвенції, на докорінну зміну, яка сталася щодо обставин, що існували при укладенні договору, і яка не передбачалась учасниками, не можна посилається як на підставу для припинення договору або виходу з нього, за винятком конкретних випадків.

Здійснено аналіз недотримання правил застосування докорінної зміни обставин у договірній практиці держав. Зокрема, було звернено увагу на наступне: щодо припинення двосторонніх договорів на підставі ст. 62 ВК, яка використовувалась не у виключному випадку, а із певним зловживанням.

У висновку даної статті передбачено безпосередньо те, що незважаючи на те, що в кожному конкретному випадку сторони повинні встановлювати питання щодо докорінності зміни обставин, важливим змістовим наповненням ст. 62 ВК є кореляція цієї статті із ст. 65 ВК, тобто неможливості довільного одностороннього припинення міжнародного договору.

Отже, метою вказаної статті є тільки допомогти сторонам, разом припинити чи зупинити дію договору через зникнення обставин, що становили істотну підставу вираження згоди або ж докорінно змінили сферу дії зобов'язань.

Ключові слова: припинення, зупинення, розірвання, вихід з міжнародного договору, міжнародний договір, міжнародні відносини, докорінні зміни, істотні обставини.

The article analyzes the issue of a fundamental change in circumstances in the law of international treaties. It has been established that the rate of development of scientific and technological progress, the processes of globalization and integration require really active changes from the system of legal support in the field of international relations. The procedure related to the grounds for terminating or suspending an international agreement, which is regulated by Art. 62 of the Vienna Convention on the Law of International Treaties of 1969 (hereinafter – VC).

It is specified that until the middle of the 20th century the *rebus sic stantibus* clause was used to a certain extent only as a customary norm. Whereas with the beginning of a troublesome work on the codification of the law of international treaties, it became urgent to clearly define the limits of application of this clause.

Thus, according to Part 1 of Article 62 of the Vienna Convention, a fundamental change that occurred in the circumstances that existed at the time of the conclusion of the agreement, and which was not foreseen by the participants, cannot be cited as a reason for terminating the agreement or withdrawing from it, with the exception of specific cases.

An analysis of non-compliance with the rules of application of a fundamental change of circumstances in the contractual practice of states was carried out. In particular, attention was paid to the following: regarding the termination of bilateral agreements on the basis of Art. 62 VC, which was used not in an exceptional case, but with a certain abuse.

The conclusion of this article provides directly that despite the fact that in each specific case, the parties must establish questions about the fundamental nature of the change in circumstances, an important content of Art. 62 VC is a correlation of this article with Art. 65 VC, that is, the impossibility of arbitrary unilateral termination of an international agreement.

Therefore, the purpose of the specified article is only to help the parties to jointly terminate or suspend the contract due to the disappearance of circumstances that constituted a significant basis for the expression of consent or fundamentally changed the scope of the obligations.

Key words: termination, suspension, termination, withdrawal from an international treaty, international treaty, international relations, fundamental changes, essential circumstances.

Тривалий час, концепція докорінної зміни обставин, як підстави для припинення чи зупинення дії міжнародного договору, отримувала суперечливе тлумачення.

Так, Малькольм Н. Шоу, зазначав, що концепція докорінної зміни обставин як підстави для припинення дії міжнародного договору бере свій початок від принципу римського права *rebus sic stantibus*, відповідно до якого якщо відбулася докорінна зміна обставин, то договір може не виконуватися [6]. Натомість більшість дослідників розглядали клаузулу *rebus sic stantibus* саме як виняток з правила, що забороняє в односторонньому порядку виходити з договору: «існує один виняток: є майже загально визнаним, що суттєва зміна обставин може виявитись достатньою для того, щоб одна сторона могла вимагати від

іншої звільнення її від зобов'язань за таким договором. ... вважається загально визнаним, що до застереження *rebus sic stantibus* можна звертатися лише у виключних випадках» [7, с. 460].

До середини ХХ ст. клаузула *rebus sic stantibus* застосовувалась переважно як звичаєва норма. Із початком клопіткої роботи щодо кодифікації права міжнародних договорів стало нагальним чітко визначити межі застосування цього застереження.

Відтак, згідно ч. 1 статті 62 Віденської Конвенції, на докорінну зміну, яка сталася щодо обставин, що існували при укладенні договору, і яка не передбачалась учасниками, не можна посилається як на підставу для припинення договору або виходу з нього, за винятком тих випадків, коли: а) наяв-

ність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них договору і б) наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором.

Згідно ч. 2 ст. 62 ВК на докорінну зміну обставин не можна посилається як на підставу для припинення договору або виходу з нього а) якщо договір встановлює межу або; б) якщо така докорінна зміна, на яку посилається учасник договору, є результатом порушення цим учасником або зобов'язання за договором, або іншого міжнародного зобов'язання, взятого ним на себе відносно будь-якого іншого учасника договору.

Згідно ч. 3 ст. 62 ВК якщо, відповідно до попередніх пунктів, учасник має право посилається на докорінну зміну обставин як на підставу для припинення договору або виходу з нього, то він має право також посилається на цю зміну як на підставу для зупинення дії договору [1].

Слід зазначити, що дана стаття обов'язково застосовується із ст. 65 ВК, яка вказує на процедуру, якої слід додержуватись щодо недійсності договору, припинення договору, виходу з нього або зупинення його дії. Згідно пункту 1 ст. 65 ВК учасник, який відповідно до положень цієї Конвенції посилається на ваду у своїй згоді на обов'язковість для нього договору або на підставу для оспорювання дійсності договору, для припинення договору, виходу з нього або зупинення його дії, повинен повідомити інших учасників про свою вимогу. У повідомленні має бути зазначено заходи, яких передбачається вжити щодо договору, а також їх обґрунтування. Дані стаття встановлює строк в три місяці для отримання відповіді від інших учасників, зокрема мова йде про заперечення. Оскільки, якщо існують заперечення зі сторони будь-якого учасника – повинно відбуватись врегулювання спору на підставі ст. 33 Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Слід зазначити, що важливим питанням в рамках ст. 62 ВК є питання щодо «істотності». Звертаючись до процесу створення цієї статті під час роботи Комісії з міжнародного права (КМП), при формулюванні її положень існували розбіжності стосовно тлумачення вказаного поняття.

Так, деякі члени Комісії наполягали на тому, що істотна підстава може мати місце тільки якщо існувала зміна обставин, що становили основу договору. У той час як інші з розглядали концепцію *rebus sic stantibus* як абсолютну, на яку можна посилається фактично при зміні будь-яких обставин [4, с. 476].

Принагідно, згода повинна ґрунтуватися на фактичній та вирішальній ситуації на момент укладення договору. Насправді, не існує чіткого визначення, що є істотною підставою, так як держави можуть мати різні підстави для того щоб давати згоду. Зокрема, можна звернутися до преамбул договорів, які можуть вказувати, які обставини мали принципове значення для держав на момент укладення договору.

Головна небезпека застереження *rebus sic stantibus*, полягає в питанні можливості одностороннього припинення міжнародного договору. Так, на думку Л. Опенгейма, терміну «докорінна зміна обставин» притаманна певна еластичність, оскільки при факультативній підсудності міжнародному суду держава в кожному окремому випадку сама вирішує питання, чи є наявною суттєва зміна обставин, яка виправдовує її вимогу звільнення від договірних зобов'язань.

Тому, за тлумаченням Л. Опенгейма, важливо максимально обмежити аспект односторонності у застосуванні цієї норми. Вчений зазначає, що посилення на це застереження є лише підставою для розгляду питання про наступне призупинення, припинення чи зміну договору: «протягом останнього століття стало все більше переважати переконання, що застереження *rebus sic stantibus* не повинне надавати державі права проголошувати себе віль-

ною від виконання договірних зобов'язань негайно після того, як відбулася суттєва зміна обставин, але дає їй лише право вимагати звільнення від них в іншій стороні, або в інших учасників договору». Така думка лягла в основу сучасного доктринального розуміння процедури застосування клаузули *rebus sic stantibus*.

Одним з відомих прикладів звернення до неї була Циркулярна депеша Міністра закордонних справ Росії А. Горчакова (1870) про припинення дії для Росії положень Паризького мирного договору 1856 р. щодо обмеження присутності військового флоту Росії на Чорному морі. Так, в документі вказувалося, що Росія не вважає себе пов'язаною положенням миру стосовно обмежень кількості і розміру її суден в Чорному морі.

Крім порушення іншими сторонами Паризького миру у Циркулярі висувався також аргумент «поваги до обставин, які не були дотримані у всій їхній цілісності». Втім, варто зауважити, цей випадок може слугувати й підтвердженням досить обережного ставлення держав до застереження *rebus sic stantibus*.

Адже після такої заяви Росії і висловленого на неї протесту Великої Британії вже за рік (1871) було скликано Лондонську конференцію, на якій, хоча й було задоволено вимогу Росії, проте у підсумковій декларації зазначалося, що *rebus sic stantibus* може стати підставою припинення міжнародних зобов'язань лише за згодою сторін: «суттєвим принципом міжнародного права є те, що жодна держава не може звільнити себе від договірних зобов'язань чи змінити його умови інакше, як зі згоди договірних сторін, яке було досягнуто шляхом дружнього погодження».

Передусім, як зазначає дослідниця О. Буткевич, фактично, наполягання на зміні обставин, таким чином, зводилося до етапу процедури взаємоузгодженого припинення чи перегляду договору, і не розглядалося як безпосередня і автоматична підстава такого припинення [4, с. 474–475].

Питання щодо розміщення суден РФ в Чорному морі та застосування застереження *rebus sic stantibus* мало «повторюючий ефект». Саме на таку обставину посилається РФ 4 березня 2014 року в договорі з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України (так звані Харківські угоди), заявивши про необхідність її денонсації. У своєму зверненні, голова уряду РФ вказав на те, що з огляду на обставини, що змінилися, а також те, що Автономна Республіка Крим тепер є частиною території РФ, підстав для продовження дії цього договору немає.

Є такий міжнародно-правовий принцип, згідно з яким договір залишається в силі до тих пір, поки діють обставини, що його породили (*clausula rebus sic stantibus*). Від так, він прийшов до висновку, що така угода підлягає денонсації [2, с. 164]. Згодом Держдума РФ 31 березня 2014 року в односторонньому порядку денонсувала вказаний договір.

Як справедливо зазначає дослідник В. І. Любашенко сучасні російські теоретики та практики міжнародного права, обґрунтовуючи перегляд відносин з Україною, зокрема двосторонньої договірної бази, спираються на політичне розуміння застереження *rebus sic stantibus*, а не на положення про докорінну зміну обставин, закріплених у Конвенції про право міжнародних договорів [2, с. 164].

Саме під час припинення дії вищевказаного договору, РФ порушила процесуальні норми Віденської Конвенції про право договорів, зокрема ст. 65 щодо попереднього повідомлення іншої сторони про намір припинити дію договору.

Звертаючись до досліджень відомого радянського мовознавця В. Ващенка, можна дійти висновку, що в сучасній практиці РФ має місце політичне осмислення вкрай небезпечного для міжнародного права інституту денонсації. Для подальшого розвитку інституту денонсації та недопущення його перетворення на інструмент

маніпулювання окремими державами необхідно своєчасно звертати увагу на порушення норм цього інституту, виносити протести та в цілому давати справедливую правову оцінку таким порушенням [5, с. 150].

Висновок. Попри те, що в кожному конкретному випадку сторони повинні встановлювати питання щодо докорінності зміни обставин, важливим змістовим наповненням ст. 62 ВК є кореляція цієї статті із ст. 65 ВК, тобто

неможливості довільного одностороннього припинення міжнародного договору. Вказана стаття не повинна становити невизначеності в договірних зобов'язаннях або ж призводити до зловживання в договірних відносинах. Її метою є тільки допомогти сторонам, разом припинити чи зупинити дію договору через зникнення обставин, що становили істотну підставу вираження згоди або ж докорінно змінили сферу дії зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів: прийнята 23 травня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення 20.03.2023).
2. Любашенко В.І. Денонсація міжнародних договорів між Україною та Росією в світлі агресії Росії проти України. *Правова держава*. № 33. 2019. С. 162–167.
3. Задорожній О. В. Нормативний зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань у сучасному міжнародному праві. *Право і суспільство*. 2015. № 4, ч. 4. С. 13–21.
4. Буткевич О. Концепція докорінної зміни обставин у міжнародному праві. *Українська Революція Гідності, агресія РФ і міжнародне право* / Упор. О. Задорожній. К., 2014. С. 470–496.
5. Ващенко В.А. Процедура денонсації міжнародних договорів за законодавством України: проблеми і шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 33. С. 150–152.
6. ILC Fifth Waldock Report (n 62) 43. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_177.pdf (дата звернення 16.03.2023).